
Pauli Arola

Oppikoulun yhteiskuntaopista peruskoulun yhteiskuntatiedon oppikirjaksi

*Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen Yhteiskuntaopin
tarkastelua*

Lähtökohtia

Tässä artikkelissa tarkastellaan Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen 1962 ilmestyneen Yhteiskuntaopin kehittymistä oppikoulusta peruskouluajan alkuun. Kirjan kustansi WSOY. Kuten jo monet oppikouluajan kirjat, sekin tuotti oppikirjamarkkinoille tuoteperheen. Viimeistään peruskoulun aikana varsinaisen oppikirjan kylkiäisiksi vakiintuivat työkirja, opettajan materiaali ja lukemisto. Ytimen muodosti oppikirja, jonka sisällöt elivät opetussuunnitelmien ja yhteiskunnan muutosten mukana. Oppikirjan muuttuminen on tässä artikkelissa tarkastelun kohteena.

Systemaattinen yhteiskuntaopin opetus tuli oppikouluun vuoden 1963 oppiennätyksissä. Huttusen ja Lehtosen oppikirja oli ensimmäisiä sen hengessä kirjoitettuja teoksia, vaikka kirja syntyi jo ennen oppiennätysten vahvistamista. Yhteiskuntaoppia oli opetettu kansakoulussa ja kansalaiskoulussa jo aikaisemmin, mutta itsenäiseksi oppiaineeksi se muodostui tosin vasta vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa.¹

Huttusen ja Lehtosen oppikirjan systemaattinen tarkastelu ulottuu kirjan ilmestymisajasta vuoteen 1973. Kun sen kahdeksas painos ilmestyi vuonna 1972, siirtyminen peruskouluun oli alkamassa.² Yhteiskunta oli samaan aikaan rajussa muutokses-

sa. Heikki Waris antoi vuonna 1969 ilmestyneelle yhteiskunnan muutosta käsittelevälle teokselleen nimen Muuttuva suomalainen yhteiskunta.³ Oppikirjan alkuvaiheet ajoittuvat siis murroskauteen.

Artikkelissa Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen oppikirjan muuttumista verrataan muutamiin myöhemmin ilmestyneisiin yhteiskuntaopin tuoteperheiden oppikirjoihin. Yhteiskuntaopin oppikirjoja julkaisivat mm. Kirjayhtymä, Kustannuskiila, Ota-va, Tammi, Weilin+Göös ja WSOY. Laajasta oppikirjaviidakosta on poimittu muutamien oppikirjojen harkinnanvarainen näyte kertomaan muutoksista, joita peruskoulun myöhempien vaiheiden aikana tapahtui.

Kouluhallitus, myöhempi opetushallitus, tarkasti oppikirjat aina 1990-luvun alkupuolelle saakka, jotta ne vastasivat voimassa olleita oppiennätyksiä ja opetussuunnitelman perusteita. Oppikirja oli realisoitunut opetussuunnitelma. Samalla oppikirja oli kaupallinen tuote, jonka hyvillä ominaisuuksilla kustantaja pyrki kasvattamaan kirjansa markkinaosuutta.

Oppikirjojen syntyprosessia, kirjojen tarkastus- ja hyväksymisprosessia tai käytön määriä tai kirjasukupolvia ei lyhyessä artikkelissa tutkita, vaan keskitytään Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen Yhteiskuntaopin 1960-luvun aikana kokemiin ulkonaisiin muutoksiin ja tehdään päätelmiä myöhemmissä oppikirjoissa ilmenevästä jatkuvuudesta. Siinä tarkastellaan, millaisen yhteiskunnan jäseneksi oppilas halutaan kasvattaa ja miten yhteiskunnan olemassaolo sekä koulun välittämä yhteiskunnallinen tieto halutaan perustella. Artikkelissa tarkastellaan oppikirjan tapaa kirjoittaa yhteiskunnan toimijoista, vallankäytöstä ja sen suhtautumista muutoksiin ja ristiriitoihin.⁴

Lakien ja omien etujen nimessä

Ilmestyessään vuonna 1962 Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen Yhteiskuntaoppi oli uusi aluevaltaus.⁵ Tekijät asettivat

kirjansa esipuheessa tavoitteekseen kasvattaa valvutuneita kansalaisia aikansa teollistuvaan yhteiskuntaan. Siksi kirja pyrki antamaan yhteiskuntaa ja sen elimiä koskevat perustiedot.⁶ Yhteiskunnan kuvaamisessa haluttiin pysytellä tosiasioissa ja välttää kiistanalaisia mielipiteitä. Tekijät vetosivat esipuheessaan suureen asiantuntijakuntaan, sen lukuisiin juristeihin, ja kouluhallituksen suorittamaan oppikirjan tarkastukseen.⁷

Teoksen kirjoittajat aloittivat esimerkillä Daniel Defoen 1719 julkaisemasta *Robinson Crusoe*sta. Samalla he tulivat vastanneeksi valistuksen perinnön pohjalta kysymykseen, miten yhteiskunta on mahdollinen. Heidän tulkintansa mukaan ihminen tarvitsee muita voidakseen selviytyä elämästä ja sen tuomista riskeistä. Yhteiskuntaelämän lähtökohta on siis järkipäisen yhteistyön tuoma keskinäinen hyöty.⁸ Kirjoittajat korostivat, että yhteiskunta ei voi olla olemassa ilman sääntöjä. Voidakseen olla hyvä yhteiskunnan jäsen, ihminen tarvitsee tietoja siitä, millainen yhteiskunta on.⁹

Veikko Huttuselle ja Kai R. Lehtoselle yhteiskunnan perustekijä oli perhe. “Juuri perheen piirissä ihminen saa ensimmäiset kokemuksensa elämästä yhteisön jäsenenä. Hän saa tottua yksinkertaisten sääntöjen noudattamiseen ja tietyistä, hänelle määrätyistä pikku velvollisuuksista huolehtimiseen. Siten hän aivan kuin huomaamattaan saa peruskoulutuksen, joka tekee hänelle mahdolliseksi sopeutua yhteiskuntaan.”¹⁰

Sääntöjen ja lakien noudattamisen taustalla oli yhteiskuntaopin aikaisempi opetustraditio, joka korosti venäläistämiskausien perintönä, “isiltä perittyä” oikeusjärjestystä ja kansalaisen lainkuuliaisuutta.¹¹ Kirjalle olikin ominaista se, että useat keskeiset yhteiskunnan instituutiot sekä kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet perusteltiin oikeusnormeilla, erityisesti hallitusmuodolla. Tällaisia olivat esimerkiksi valtio, sen keskeiset toimielimet, vaalit, uskonnolliset yhdyskunnat, oikeuslaitos, kunnallinen itsehallinto jne.¹² Kuitenkin maanpuolustuksen osalta vedottiin myös Suomen

tekemiin kansainvälisiin sopimuksiin, jotka legitimoivat puolustusvoimien olemassaolon.¹³

Kansalaisten vapaaehtoinen yhteistyö kansalaisyhteiskunnassa tai työskentely ammateissa maataloudessa, teollisuudessa tai palveluissa hyödykkeiden tuottajana tai elämäkuluttajana olivat vaikeammin juridisesti perusteltavissa. Näiden perusteena oli kansalaisten pyrkimys rationaaliseen hyötyyn ja erilaisten etujen saavuttamiseen.¹⁴

Oikeusnormit olivat keskeisempiä oppikirjaa jäsentäviä seikkoja kuin kansalaisten tavoittelemat edut. Normit koskivat ennen kaikkea yksilöä, jonka tuli kasvaa yhteiskuntakelpoiseksi kansalaiseksi. Lait tekivät hänen elämänsä turvalliseksi, vaikka lakien noudattamiseen voitiin pakottaa: “Kun ymmärrämme niiden suuren merkityksen, pidämme niitä kunnialla – emme rangaistuksen pelosta, vaan omasta vapaasta tahdostamme.”¹⁵ Kun yhteiskunnan suuret periaatteet olivat annettuja, oppikirjan kustakin sisältökokonaisuudesta tehtiin toimintaohje: kirjassa opetettiin, miten yhdistyksessä toimitaan, miten järjestäytyneet kokoukset pidetään, miten lait säädetään, miten verot maksetaan ja miten äänestetään.¹⁶

Valtiokansalaiset ja vaiettujen ristiriitujen Suomi

Huttusen ja Lehtosen yhteiskuntaoppia voi kuvata valtiokeskeiseksi. Vaikka kirja ei pyrkinytkään määrittelemään valtiota, se totesi valtion tehtävien nopeasti laajentuneen: “— valtio säätää lakeja asukkaidensa noudatettaviksi, valvoo, ettei niitä rikota sekä pitää huolen rikkojien rankaisemisesta. Samalla kun valtio näin ylläpitää sisäistä järjestystä, se myös huolehtii alueensa ja asukkaidensa puolustamisesta toisten valtioiden mahdollisia pyyteitä vastaan. Valtio pyrkii myös monin tavoin edistämään kansalaisten taloudellista ja sosiaalista turvallisuutta.”¹⁷

Tekijät esittelivät kansalaisen perusoikeudet, velvollisuu-

det, vallan kolmijako-opin, demokratian periaatteet. sekä vaalijärjestelmän. Sanomalehdistö kytkettiin sananvapauteen ja hallitusmuotoon.¹⁸ Puolueita ei sen sijaan kuvattu yhteiskunnan perusvastakohtaisuuksien pohjalta, vaan yksilön näkökulmasta: “Kansalaisilla ei yksinään ole mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnan kehitykseen. Tämän takia on syntynyt joukko yhteenliittymiä, joiden jäseniä sitovat toisiinsa samat edut ja samat mielipiteet siitä, miten yhteiskunnan asioita olisi hoidettava.” Puolueiden tavoitteena oli saada valtiovalta itselleen, edistää aatteellisia pyrkimyksiä ja saada etuja kannattajilleen. Puolueiden esittely perustui puolueohjelmiin ja niissä esiintyvään ryhmittelyyn. Yhteiskunnan perusvastakohtaisuudet olivat niihin piilotettuja eikä niitä tuotu muuten esiin. Eturyhmistä ja etujärjestöistä laadittu suppea esitys jäi selkeästi muun sisällön varjoon.¹⁹

Huttusen ja Lehtosen yhteiskuntaoppia leimasi varovaisuus. Kaikille yhteisiä asioita ja etukäteen annettuja toimintaehdoja esiteltiin, mutta varsinaisiin yhteiskunnan ristiriitoja tai poliittisia erimielisyyksiä ei juuri pohdittu. Sikäli ajattelu oli samansuuntainen kuin 1950- ja 1960-lukujen historian ja yhteiskuntaopin opetuksen yleinen linja.²⁰

Merkittävin ristiriita, jonka kirja esitteli, on maalaisten ja kaupunkilaisten välinen vastakohtaisuus. Se liitettiin yhteiskunnan muuttumisen, yleiseen edistyksen kuvaamiseen, miten elettiin “ennen” ja miten elettiin “nyt”. Myös naisten työssä käynti kytkettiin meneillään olleeseen muutokseen.. Se toi mukanaan perheiden hajoamisen.²¹ Kaupunkien asuntopulan syynä pidettiin maaltamuuttoa. Elintasoerot osoitettiin tarkastelemalla sähkövalon, keskuslämmityksen ja vesijohdon saatavuutta maalla ja kaupungissa. Samalla tuli esitellyksi kotitalouden koneistuminen.²²

Kirjoittajat suhtautuivat myönteiseen modernisoitumiseen huolestuneesti. Nuorisorikollisuuden syiksi lueteltiin koulutuksen puutteiden ja huonojen kotiolojen lisäksi maalta kaupun-

kiin muuttaminen.²³ “Nuorisorikollisten ja pahantapaisten lasten kotioloja tarkasteltaessa on voitu havaita äidin hoivan puuttumisen olleen heidän kohdallaan hyvin yleistä.”²⁴ Yhteiskunnan muuttuminen oli siis uhka ennen kaikkea perheelle ja yhteiskunnan normeille.

Yhteiskunnan ja koulun muutos vievät oppikirjan mukanaan

Vuoteen 1972 mennessä Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen Yhteiskuntaopista otetuissa kahdeksassa painoksessa kirjan runkorakenne säilyi ennallaan, vaikka oppikirjaa kehitettiin ja sen painotukset muuttuivat jonkin verran. Kirja muuttui myös mustavalkoisesta kaksiväriseksi. 1970-luvun alussa oppikirja joutui kuitenkin uudistumaan ja etsimään paikkansa muuttuneilla oppikirjamarkkinoilla, kun keskikoulun, kansakoulun ja kansalaiskoulun pohjalle rakennettiin peruskoulua. Koulunuudistus kasvatti oppikirjamarkkinoita ja toi niille uusia yrittäjiä.²⁵

Vaikka peruskoulu syntyi, lukio jäi vielä entiselleen. Sen päättöluokalla oli tapana kerrata keskikoulun kurssin olennaisia osia. Tekijöillä oli ajatuksena, että oppikirjaa voisi käyttää edelleen myös lukion päättöluokan kertausmateriaalina. Kirjan oli palveltava tässäkin asiassa vanhaa vaikka se sopeutui muuttuviin oloihin voidakseen säilyttää asemansa.²⁶

Yhteiskunnan nopea muuttuminen 1960-luvun aikana loi melkoisen haasteen. Vuoden 1963 oppiennätyksissä historiassa painopistettä siirrettiin lähemmäksi tuolloista nykyhetkeä.²⁷ Nyt koettiin, että oppimateriaalien on koetettava pysyä muutoksen perässä. Tässä tarkoituksessa kirjoittajat julkaisivat vuonna 1970 kirjan Ongelmien yhteiskunta, jossa tarjottiin ajankohtaismateriaalia erilaisista yhteiskunnan ongelmista kuten sukupuolirooleja koskeneesta keskustelusta tai yhteiskunnallisen vallan keskittymisestä.

Ajankohtaismateriaalin tuottaminen ei kuitenkaan ollut ongelmatonta, ja siksi kirjoittajat arvelivat jo 1970-luvun alussa, että tulevaisuudessa se oli hankittava ensisijassa sanomalehdistä.²⁸ Sanomalehtiopetuksen kehittämiseen historian ja yhteiskuntaopin opettajat osallistuiivat aktiivisesti. Muu media ei vielä tuolloin ollut kouluissa yhtä keskeisessä asemassa. Joukkotiedotuskasvatus oli kuitenkin saamassa aikaisempaa merkittävämmän aseman.²⁹

Yhteiskunnan muuttuminen asetti kansalaisten elämälle uusia reunaehtoja. Taloudellisen tietämyksen painoarvo kasvoi, ja historian ja yhteiskuntaopin opettajien yhdistys (Nykyisin Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto) panosti taloudelliseen kasvatukseen. Vuosi 1967 oli taloudellisen kasvatuksen teemavuosi. Kirjan kuudennessa painoksessa talouselämän sisältöjen osuutta lisättiin huomattavasti. Samalla oppikirjan painopiste muuttui. Kun aikaisemmin kansalaisen asema yhteiskunnan sääntöjen noudattajana tai rationaalisen hyödyn etsijänä oli korostunut, hän alkoi nyt olla kansatalouden osa. Hänestä tuli kansantalouden moottori ja hyvinvointivaltion rakentaja, kuluttaja, työntekijä ja yrittäjä.³⁰

Yhteiskunta oli muuttumassa myös rationaalisen suunnittelun yhteiskunnaksi, jossa julkinen valta ja parlamentaarinen päätöksenteko ohjasivat eri alojen kehittämistä. Aikakauden tärkeä vaikuttaja oli Pekka Kuusen teos 60-luvun sosiaalipolitiikka, joka piti taloudellisten voimavarojen ohjaamista järkipäisiin kohteisiin tasa-arvoa luovan yhteiskuntapolitiikan edellytyksenä.³¹ Oppikirjassa siirryttiin yksilön rationaalisista hyötyä tavoittelevista valinnoista yhteiskunnallisen suunnittelun ja etujärjestöjen korporatiiviseen sopimusten yhteiskuntaan, jossa neuvoteltiin taloudellisen kasvun tuoman tulonlisäyksen uudelleen jakamisesta. Kirjan otsikot muuttuivat: Sosiaalisesta toiminta- luku esitteli nyt laajemmin yhteiskuntapolitiikan eri lohkoja.³² Vaikka muutos tapahtui usein kirjan otsikoissa, se on kuitenkin merkittävä: painopiste siirtyi yhteiskunnan päätök-

sentekoon ja valmiiden arvojen tilalle tuli tavoitteita, joista voitiin neuvotella ja käydä yleistä kansalaiskeskustelua.

Vaikka 1970-luvun alun oppikirja keskeisiltä osilta rakentui edelleen hallitusmuodon ja muiden perustuslakien varaan, kirja rohkaisi kriittiseen keskusteluun yhteiskunnan ongelmista. Tällaisia olivat perinteisen maaseutu- kaupunki-vastakohtaisuuden ohella naisten työssäkäynti, kirkon aseman muuttuminen, mainonnan ja tiedotustoiminnan vaikutus kansalaisten mielipiteisiin, laki ja oikeus muuttuvien normien yhteiskunnassa sekä väkivallan käyttö sodan ja rauhan kysymyksissä. Oppikirja pyrkii provosoimaan keskustelua sukupuolirooleista, tuloeroista ja alueellisesta eriarvoisuudesta, luonnonvarojen kulutuksesta ja luonnonsuojelusta, taloudellinen kilpailusta sekä työntekijöiden, työnantajien suhteista ja kulutusyhteiskunnan arvostelusta.³³

Yhteiskunnan ristiriitoja ei kielletty tai peitelty, mutta niiden arvopohjaa ei pidetty aivan yhtä valmiina ja ennalta annettuna kuin kirjan ensimmäisissä painoksissa. Oppikirja piti yhteiskuntaa moniarvoisena. Useista asioista voitiin olla perustellusti eri mieltä. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö halusi ohjata kehitystä samaan suuntaan.³⁴ 1960-luvun mittaan koulun yhteiskunnallinen keskusteluilmapiiri vapautui ja siinä alettiin kyseenalaistaa aikaisemmin vaiettuja tai vähälle huomiolle jätettyjä asioita. Otaksuttavasti opiskelija- ja koululaisradikalismien aiheuttamalla paineella oli tähän oppikirjassa tapahtuneeseen muutokseen oma vaikutuksensa.³⁵

Oppikirjan loppuun sijoitettiin kirjallisuusluettelo, joka oli tarkoitettu opettajalle tai virikkeeksi asioista kiinnostuneille. Kirjavalikoimaan kuului 1950-luvulta 1970-luvun alkuvuosiin julkaistua historiaa, sosiologiaa, sosiaalipolitiikkaa ja valtioppia. Mukaan pääsivät esimerkiksi Erik Allardtin Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine, Ralf Dahrendorfin Luokat ja luokkaristiriidat teollisessa yhteiskunnassa, Anthony F. Uptonin Kommunismi Suomessa ja Heikki Wariksen Muuttuva suoma-

lainen yhteiskunta. Tekijät sijoittivat siihen useita Forum-, Huutomerkki-, Omega-, Sipuli-, Suunta-, Taskutieto- ja Ärräsarjoissa julkaistuja pamfletteja ja taskukirjoja. Kirjallisuusluettelo suuntautui myös tulevaisuuteen, kun luetteloon liitettiin teos Suomi vuonna 2000.³⁶

Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen yhteiskuntaopin oppikirja oli markkinoilla peruskouluun saakka. Vuonna 1976 se alkoi ilmestyä Peruskoulun yhteiskuntatietona, joka oli käytössä seuraavan vuosikymmenen alkuvuosiin saakka. Kirjan tukena oli työkirja, opettajan opas ja oheismateriaali, joten se vastasi peruskoulun oppimateriaalille asetettuja odotuksia.³⁷ Kirja sai 1970-luvulla kilpailijoikseen oppikirjoja, tuoteperheitä, joita suunnittelivat Kirjayhtymä, Kustannuskiila ja Otava. Usein oppikirjat pyrittiin usein liittämään jonkin kirjasarjan osaksi, minkä arveltiin tuovan menestystä kilpailussa markkinaosuudesta.³⁸

Arjen keskustelua, omaa tutkimista ja yhteiskunnallisia taitoja

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnön jälkeen opetussuunnitelman perusteita uusittiin noin kymmenen vuoden välein vuosina 1984, 1994 ja 2004. Opetussuunnitelmajärjestelmä muuttui, mutta yhteiskuntaopin ainekohtaisissa suunnitelmissa ei tapahtunut kovin suuria mullistuksia. 1980-luvulla peruskoulun opetussuunnitelman luonne vakiintui. Kun lukion uudistus saatiin toteutetuksi, myös peruskoulun ja lukion opetuksen välinen suhde selkeytyi.³⁹

Opetussuunnitelman muutokset aktivoivat kustantamoja tuottamaan markkinoille ajanmukaisia oppikirjoja. Tarkemmin tarkastellen oppikirjat perustuivat usein vakiintuneen tekijäryhmän työlle. Se käytti uuden oppikirjan tekemiseen edellisen oppikirjasukupolven käyttökelpoisimmat ideat. Uudet tuotteet olivat kerroksellisia, niissä oli jotain aikaisemmasta oppikirjasta

peräisin olevaa ja jotain uutta. Nimen ja kannen värin muuttaminen saattoivat luoda kuitenkin kuvan aivan uudesta tuotteesta, vaikka kysymys oli vanhan tuotteen päivittämisestä ajan tasalle.

Otava julkaisi Horisontti-sarjaa, Weilin+Göös taas Historia- ja me-sarjaa, jonka yhteiskuntaoppi oli nimeltään Yhteiskunta ja me. 1990- ja 2000-luvuilla tuotanto edelleen monipuolistui, kun kirjamarkkinoilla tapahtui muutoksia. Niiden selostaminen jää tämän artikkelin aiheen ulkopuolelle.

Kun Veikko Huttusen ja Kai R. Lehtosen Yhteiskuntaopin rinnalle asettaa myöhempiä yhteiskuntaoppeja, havaitsee, että uusien oppikirjojen lähtökohdat olivat melko samanlaisia, vaikka opetussuunnitelman perusteet muuttuivat eikä opetushallitus enää 1990-luvun alkuvuosien jälkeen oppikirjoja tarkastanutkaan.⁴⁰ Kaikki korostivat yhteiskuntaa koskevien perustietojen merkitystä yhteiskunnassa selviytymisen edellytyksenä.

Horisontti-sarjan yhteiskuntaoppi vuodelta 1996 perusteli historiallista taustaa korostaen yhteiskuntaopin tarpeellisuutta näin: "Toimiminen nyky-yhteiskunnassa vaatii tietämistä ja osaamista. Tämä yhteiskuntaoppi on eräänlainen selviytymisopas, jonka tiedot omaksuneella on perusvalmiudet yhteiskunnassa elämiseen. Saat tästä kirjasta paitsi teoreettista tietoa myös monipuolisia käytännön ohjeita. Lähtökohtana on yksilö ja hänen toimintansa perheessä ja koulussa, sitten avoliitossa ja työpaikoilla sekä lopulta aktiivisena vaikuttajana koko yhteiskunnassa."⁴¹

Vastaavasti 1995 ilmestyi Weilin ja Göös kustantamassa Nykyaika -oppikirjassa tekijäryhmä perusteli tavoitteitaan seuraavasti: "Nykyaika on opas yhteiskunnan toimintojen ymmärtämiseen." Tekijöiden tarkoitus oli "haastaa kirjan käyttäjän itse ottamaan asioista selvää, tutkimaan yhteiskuntaa ja seuraamaan ajankohtaista keskustelua yhteiskunnan ilmiöistä."⁴²

Ehkä osoituksena siitä, että yhteiskuntaa koskeva tieto haluttiin viedä mahdollisimman lähelle peruskouluna käyvän nuoren

elämismaailmaa, laajojen yhteiskunnallisten kysymysten sijasta lähtökohta yhteiskuntaopeissa oli usein arki. “Kuka meillä tiskaa” oli yhteiskunnallinen kysymys.⁴³ Oppikirjojen tekijät pyrkivät kirjoittamaan konkreettisesti ja havainnollisesti. Toisaalta yhteiskunnan ongelmat eivät olleet 1990-luvulla samalla tavalla poliittisten tai yhteiskunnallisten vastakohtaisuuksien leimaamia kuin 1960-luvulla. Nuorten ihmisten poliittinen aktiivisuus oli myös vähenemässä. Sen sijaan yhteiskunnallisista asioista oppikirjoissa oltiin 1970-luvun tapaan eri mieltä. Oppikirjakulttuurikin oli 1970-luvun jälkeen suurelta osin säilyttänyt moniarvoisen keskustelua suosivan luonteensa.⁴⁴

Toisaalta kirjoissa alettiin korostaa kansalaisaktiivisuutta, tasa-arvo – ja vähemmistöproblematiikkaa ja omakohtaista yhteiskunnan tutkimista. Esimerkiksi Weilin+Göösin Nykyaika esitteli yhteiskuntatieteitä, korosti käsitteitä ja pyrki niiden määrittelyyn. Vaikka “omakohtainen tutkimustyö” tuntuu hiukan arkisen yhteiskuntaopin sivujen päälle liimatulta, se osoitti pyrkimystä arjen käsitteellistämiseen, mikä oli suosiosuhteissa yhteiskuntaopin opetuksen kehittämissuhteiden kanssa.⁴⁵ 1990-luvun jälkeen nämä piirteet tasoittuivat, mutta pääpiirteittäin Nykyajan ideoiden jatkaja, Uusi ihmisen yhteiskunta, säilytti edelleen tämän linjan. Yleisemminkin tavoitteena oli laajempi taitojen oppiminen kuin ennen. Kyse ei ollut enää vain siitä, miten vaalilippu täytetään.⁴⁶

2000-luvun kirjoissa näkökulma oli entistä kansainvälisempi, kun Suomen asema Euroopan unionissa vakiintui ja globalisaation vaikutukset tuntuivat kauppojen hyllyillä sekä kansalaisten työelämässä. Kansalaisen vastuu ilmeni esimerkiksi Kronikan yhteiskuntaopin alkuluvussa Impivaarasta Eurooppaan, jossa perusteltiin sitä, miksi yhteiskuntaoppia opiskellaan: “Yhteiskunta on juuri sellainen kuin sen jäsenet haluavat. Arkielämäämme vaikuttavat säännöt ovat ihmisten sopimia, ja niitä voidaan muuttaa uusilla sopimuksilla. Pörssikurssit ja talouden suhdanteiden vaihtelutkin muodostuvat viime kädessä

ihmisten päätöksistä. Näitä päätöksiä sinä olet tekemässä. Voit itse vaikuttaa siihen, millaisessa maailmassa tulevaisuudessa elät. Päätöstesi tueksi tarvitset tietoa yhteiskunnan toiminnasta, yhteiskuntaoppia.”

Yhteisesti arvioiden sekä opetussuunnitelmien perusteille että oppikirjoille oli ominaista toimivan aktiivisen ihmisen muuttuminen yhä enemmän kansantalouden kiertokulun osaksi. Hän oli edelleen rationaalinen olento, joka eli moniarvoisessa ja kansainvälistyvässä yhteiskunnassa, joka suuntautui enemmän tulevaisuuteen kuin aikaisemmin. Yhteiskunnan nopean muuttumisen korostaminen ei ollut enää yhtä tärkeää kuin 1960-luvulla, ehkä siksi, että se tuntui selviöltä. Oikeudellinen näkökulmakaan ei ollut yhtä vahvasti esillä kuin 1960-luvun alkupuolella. Valtio oli puolustanut asemaansa, mutta oppikirjojen kansalainen ei elänyt enää kansallisvaltiossaan, vaan hän on myös Euroopan Unionin kansalainen. 2000-luvun yhteiskuntaopeissa saivat yhä enemmän tilaa media, tietoyhteiskunta ja ympäristöongelmat. Ehkä ympäristökansalaisuudesta on tulossa 2010-luvun loppupuolella homo economicuksen merkittävin haastaja.⁴⁷

Viitteet

¹ Arola P. 2002, 13; POPS 2004, 227–229.

² Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963–1973.

³ Waris, H. 1974, 5–6. Teoksen esipuheessa Waris korosti yhteiskunnan ja koko maailman nopeaa muuttumista viittä vuotta aikaisemmin ilmestyneeseen 1. painokseen verrattuna.

⁴ Nämä seikat ovat ominaisia kaikille tämän artikkelin lähteinä käytetyille yhteiskuntaopin oppikirjoille kuten myös laajemmin yhteiskuntatiedon ainedidaktiikalle. Löfström, J. 2002, 115–120.

⁵ Oppikoulussa kirjan kilpailijaksi ilmestyi vuonna 1965 M. Pajusen Oppikoulun yhteiskuntaoppi ja taloustieto (Otava).

Kansakoulujen jatko-opetuksessa ja myöhemmässä kansalaiskoulussa opetettiin vanhastaan yhteiskuntaoppia. Kansalaiskoulussa käytettiin oppikirjoina mm. A. Kaljusen, A. Huuskosen ja H. Lehtomaan Nuorten yhteiskuntaopasta (WSOY), T. Koirasen ja N. Oksasen Yhteiskuntatietoa nuorille (Otava) ja A. Kailanpään Kansalaiskoulun yhteiskuntaoppia (Otava). Syväoja, H. 2009, 149–153. Vrt. Halila A. 1950, 182.

⁶ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 3.

⁷ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 3–4.

⁸ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 7.

⁹ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 8.

¹⁰ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 9 ja 11–12.

¹¹ Arola, P. 2002, 13 ja 16.

¹² Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 29, 32–38, 42, 47 ja 53.

¹³ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 89.

¹⁴ Esim. Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 106–107 ja 109–111.

¹⁵ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 78.

¹⁶ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 23–27, 32–38, 48–49 ja 73–77.

¹⁷ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 28.

¹⁸ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 30–31, 57–60 ja 67.

¹⁹ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 63–66.

²⁰ Arola, P. 2001, 3. Vrt. Syväoja H. 2009, 149.

²¹ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 12–14 ja 20–21.

²² Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 17–22.

²³ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 86.

²⁴ Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1963, 22.

²⁵ Tekijät julkaisivat lyhennetyn laitoksen yhteiskuntaopin oppikirjastaan nimellä Kansalaiskoulun yhteiskuntaoppi (WSOY) ja yhteisen työkirjan nimellä Yhteiskuntaopin työkirja kansalais- ja keskikouluille. Vrt. Ahonen 2012, 156.

²⁶ Huttunen, V. – Lehtonen, K. R. 1973, 4.

- ²⁷ Anon. 1963. Virta, A. 1998. 34–35.
- ²⁸ Huttunen, V. Lehtonen, K.R. 1970, 21–26 ja 27–76, joita tarkastelun kohteena olevassa oppikirjassa jopa mainostettiin. Huttunen, V. – Lehtonen, K.R. 1973, 4.
- ²⁹ Puro, P. 2014, 16–22.
- ³⁰ Virta, A. 1998, 38–42; Huttunen, V. – Lehtonen, K. R. 1967, passim.
- ³¹ Ahonen, S. 2012, 148–149.
- ³² Huttunen, V. – Lehtonen, K. R. 1973, 192–193.
- ³³ Huttunen, V. – Lehtonen, K. R. 1973, 15, 24, 47, 74–76, 87, 116–120, 142–143, 145–150 ja 228.
- ³⁴ Arola, P. 208, 34 ja 41, lähemmin POPS 1970 I, 40–42.
- ³⁵ Arola, P. 2002, 21; Virta, A. 1998, 50–58. Vrt. Rentola, K. 2012, 180–181.
- ³⁶ Huttunen, V. – Lehtonen, K. R. 1973, 241–242. Oppikirjan tekijät vastasivat näin myös yhteiskuntatieteilijöiden antamaan haasteeseen. Virta, A. 1998, 36–37.
- ³⁷ Huttunen V. – Lehtonen, K.R: 1976 passim.
- ³⁸ K. Skytän, K. Kovalaisen ja E. Sairasen Peruskoulun yhteiskuntaoppi (Kirjayhtymä) oli yksittäisteos, joka ilmestyi 1972. S. Hannulan ja E. Parviaisen Peruskoulun yhteiskuntaoppi (Kustannuskiila), joka ilmestyi vuonna 1977, kytkeytyi tekijöiden muihin yhteiskuntaopin ja taloustiedon oppikirjoihin. Historian maailma-sarja (Otava), jonka tekijöitä olivat S. Ahonen, O. Kaakinen, O. Lappalainen, O. Louhisola ja S. Tiainen, tuotti 9. vuoden oppikirjan, jonka nimi oli Yhteiskuntamme.
- ³⁹ POPS 1970 II, 227–229; POPS 1984, 134, 143–145; POPS 1994, 97–98; POPS 2004, 227–229.
- ⁴⁰ Ahonen, S. 2012, 165.
- ⁴¹ Rinta-aho, Harri ym., 1996, 3.
- ⁴² Metsäkallas, P. 1995, 3.
- ⁴³ Rinta-aho, H. ym., 1996 19.
- ⁴⁴ Rinta-aho, H. ym., 1996 110–115; Metsäkallas, P. ym.,

1995 16, 164–169 ja 187; Hämäläinen L. ym. 2002, 146, 148 ja 159–164.

⁴⁵ Metsäkallas, P. ym., 1995, 6, 32, 37 ja 45.

⁴⁶ Ojakoski, M. ym., 2002 6–9, 78–79, 120–121, 158–159 ja 202–203.

⁴⁷ Hämäläinen L 2002, 8–9, 20–25; Hämäläinen E. ym. 2011, passim.

Lähteet ja kirjallisuus

Opetussuunnitelmat

Anon 1963. Historian ja yhteiskuntaopin sekä taloustiedon oppiennätykset ja metodiset ohjeet 1963. Helsinki: s.n.

POPS 1970. I Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnitelman perusteet. Komiteanmietintö 1970: A 4. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

POPS 1970. II Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Oppiaineiden opetussuunnitelmat. Komiteanmietintö 1970: A 4. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

POPS 1984. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985. Helsinki: Kouluhallitus ja Valtion painatuskeskus.

POPS 1994. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. 2. uudistettu painos. Helsinki: Opetushallitus.

POPS 2004. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Helsinki: Opetushallitus.

Oppikirjat

Huttunen, Veikko–Lehtonen, Kai R. 1963. Yhteiskuntaoppi. 2. tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.

Huttunen, Veikko–Lehtonen, Kai R. 1967. Yhteiskuntaoppi. 6. tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.

Huttunen, Veikko–Lehtonen, Kai R. 1973. Yhteiskuntaoppi. 8. tarkistettu painoksen lisäpainos. Porvoo: WSOY.

Huttunen, Veikko – Lehtonen, Kai R. 1970. Ongelmien yhteiskunta. Porvoo: WSOY.

Huttunen, Veikko – Lehtonen, Kai R. 1976. Peruskoulun yhteiskuntatieto. Yhdeksättä kouluvuotta varten. Porvoo: WSOY.

Hämäläinen, Eenariina – Kohi, Antti – Numminen, Annamari – Poutiainen, Olli – Vihervä, Vesa 2011. Forum 9. Yhteiskuntaoppi. Helsinki: Otava.

Hämäläinen, Liisa – Hämäläinen, Unto – Tikkanen, Esko – Troberg, Martti 2007. Kronikka 9. Yhteiskuntaoppi ja taloustieto. 9. uudistettu painos. Helsinki: Edita.

Metsäkallas, Pirkko – Putus-Hilasvuori, Titta – Ukkonen, Jari – Tanska, Jukka-Pekka 1995. Nykyaika. Yhteiskuntatieto. 1. painos. Espoo: Weilin+Göös.

Ojakoski, Matti – Peltonen, Matti – Putus-Hilasvuori, Titta – Ukkonen, Jari 2002 Uusi ihmisen yhteiskunta. 1. painos. Porvoo: WSOY.

Rinta-aho, Harri – Tiainen, Sakari – Waronen, Eero 1996. Horisontti. 1. painos Yhteiskuntaoppi. Helsinki: Otava.

Muut painetut lähteet

Waris, Heikki 1974. Muuttuva suomalainen yhteiskunta. 2. uusittu painos. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2012. Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa: Kettunen, P. – Simola, H. (toim.) Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960 -luvulta 2000 -luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:3, Tiede. Helsinki: SKS, 144–175.

Arola, Pauli 2001. Yhteiskuntaopista 2000 -luvun kansalaiskasvatukseen. Teoksessa: Löfström, Jan (toim.), Yhteiskuntatiedon tiedetausta. Ainedidaktisia lähtökohtia op-

---

piaineen kehittämiseen. *Studia Paedagogica* 26. Helsinki: Helsingin yliopiston Opettajankoulutuslaitos.

Arola, Pauli 2002. Maailma muuttui, muuttuiko opetus? Teoksessa: Löfström, J. (toim.), Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituohannella. Jyväskylä: PS-kustannus, 10–34.

Arola, Pauli 2008. Muuttuva yhteiskunta tarvitsee uuden koulun. Peruskoulun opetussuunnitelmaomitea ja yhteiskunnan muuttuminen. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2008. Koulu ja Menneisyys XLVI. Helsinki: SKHS, 29–53.

Halila, Aimo 1950. Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921–1939). Suomen tiedettä N:o 3,4. Porvoo: WSOY.

Löfström, Jan 2002. Yhteiskuntatieto ja yhteiskunnallinen kasvatus. Teoksessa: Löfström, J. (toim.), Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituohannella. Jyväskylä: PS-kustannus, 89–131.

Puro, Pirjo-Riitta 2014. Sanomalehdet koulutiellä – 50 vuotta sanomalehtien ja koulujen yhteistyötä. Helsinki: BoD.

Rentola, Kimmo 2012. Suomen Teiniliiton nousu ja tuho. Teoksessa: Kettunen, P. – Simola, H. (toim.), Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:3, Tiede. Helsinki: SKS, 175–181.

Syväoja, Hannu 2009. Kansalaiskoulu 1958–1981. Jyväskylä: Kansalaiskoulun perinnekerho.

Virta, Arja 1998. Pedagogiikkaa ja etujen vartiointia. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto HYOL r.y. 1948–1998. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja XXV. Helsinki: HYOL ry.